

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

20. McBride J. Contesting the Malyn Massacre: The Legacy of Inter-Ethnic Violence and the Second World War in Eastern Europe. –Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2015. – 82 p. – (The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies. – Number 2405, June 2016).

Павло Кравченко

Справа Домбровської-Грач

«Великий терор» 1937-1938 рр. був чітко спланованою каральною операцією, в результаті якої постраждали мільйони радянських людей. Великими були втрати в Україні. Тільки за час проведення так званої «куркульської операції» було розстріляно 70 868 українців [1, с. 95].

Не менш масштабними були й інші «спецоперації». Особливе місце серед них займали ті, що мали яскраво виражене національне забарвлення. Сталін у цьому відношенні, фактично, відійшов від принципів інтернаціоналізму й теорії класової боротьби й зайнявся етнічними чистками, які перетворились у масові вбивства представників національних меншин. Серед національних груп, що постраждали чи не найбільше, були поляки.

11 серпня 1937 р. за підписом наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова був виданий оперативний наказ №00485 «О фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР», згідно з яким кожний житель СРСР польської національності міг стати ворогом внаслідок приналежності до міфічної «Польської організації військової» [2, с. 350].

У прикордонній Вінницькій області, вагому частину населення якої складали поляки, виконання названого вище оперативного наказу перетворилось у масштабні арешти поляків з послідувачим розстрілом чи ув'язненням. Нашу увагу привернули дві особові справи Домбровської-Грач Марії Францівни. Перша, заведена 15 листопада 1937 р. і припинена 9 грудня 1954 р., зберігається в Державному архіві Вінницької області [3], другу справу завели у квітні 1949 р. і здали в архів у червні 1955 р. [4].

У постанові про арешт від 14 листопада 1937 р. сказано, що Домбровська М.Ф., 1900 року народження, полячка, службовець, проживає у м. Вінниці, вул. Міліційна, 37, належить до польської контрреволюційної організації і проводила антирадянську роботу. Ці злочини підлягають під статті 54-4 і 54-11 Карного кодексу УРСР [3, арк. 2]. Так зване розслідування по справі проводилось оперативно: у першій названій справі є два протоколи допитів від 22 та 27 листопада 1937 р., згідно з якими Домбровська М.Ф. своєї вини не визнала [3, арк. 11-14]. Проте вже 28 листопада 1937 р. був винесений звинувачувальний вирок, текст якого, на наш погляд, є показовим і вартим цитування. Згідно з ним, Домбровська М.Ф. «походить із сім'ї польських націоналістів і фанатиків католиків» Крім того, вона підтримує зв'язок з братом, Домбровським Здиславом, який у 1920 р. при відступі польський військ евакуювався до Польщі. Вину свою Домбровська М.Ф. не визнала, та її антирадянську діяльність «викрили» два інші учасники контрреволюційної організації. Цього було достатньо для того, щоб Трійка направила справу на позасудовий розгляд [3, арк. 23-23 зв.]. А 16 грудня 1937 р. Особлива нарада при Наркоматі внутрішніх справ СРСР винесла вирок: «Домбровську (по паспорту Грач-Домбровська) Марію Францівну ув'язнити у виправний трудовий табір терміном на 10 років [3, арк. 27].

Покарання Домбровська-Грач відбувала у Батикському відділенні Карагандистського виправно-трудоного табору Казахської РСР, звідки була достроково звільнена 17 квітня 1944 р. як інвалід і залишена на поселення в Карагандистській області без права виїзду [3, арк. 36, 4, арк. 37].

Як складалась доля тепер уже поселенки далі? Про це дізнаємося з іншої справи, заведеної, як було зазначено вище, у 1949 р. Працювала Домбровська – Грач М.Ф. рахівником у радгоспі. Як свідчить протокол її допиту за квітень 1950 р., у 1944 р., при прибутті до м. Караганди вона не була взята на спеціальний облік як полячка. Зроблено це було у лютому 1949 р. [4, арк. 6]. Чому ми згадуємо цю подію? Тому, що через 6 років, у лютому 1955 р., обласним управлінням Карагандистського МВС буде прийнята ухвала про звільнення Грач-Домбровської М.Ф. з поселення як такої, що помилково була поставлена на облік у 1949 р. «за національною ознакою, як полячка» [4, арк. 37].

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

27 квітня 1955 р. була прийнята постанова Міністерства внутрішніх справ Казахської РСР, в якій, зокрема, було сказано: « Враховуючи, що Грач-Домбровська М.Ф., за національністю полячка, виселенню не підлягала, у 1949 році на облік взята помилково, МВС Казахської РСР з ухвалою УМББ Карагандистської області про звільнення її зі спецпоселення згодне» [4, арк. 39]. 31 квітня Домбровська-Грач біла звільнена, про що свідчить її розписка [4, арк. 40]. Таким чином, крім незаконного засудження на 10 років таборів, невинна людина провела в неволі у цілому 18 років! Типова доля «ворога народу»...

«Польська операція» у певному розумінні була найкривавішою серед інших, що мали місце у 1937-1938 рр., хоча кількісно вона займала друге місце після «куркульської операції». 143 810 осіб були заарештовані в СРСР, розстріляні з них 111 091. У певному розумінні можна стверджувати, що Домбровській-Грач пощастило – вона залишилась живою, адже, як стверджує Тимоті Снайдер, «у радянських поляків імовірність загинути під час Великого терору була приблизно в сорок разів вищою, ніж в інших радянських громадян» [1, с. 115], а потрапити за ґрати – у 12 разів більше за інших громадян Української РСР [1, с. 111-112].

Джерела та література:

1. Снайдер Т. Кривавіземлі: ЄвропаміжГітлером та Сталінім / монографія. – К., 2011. – 448 с.; 2. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – 608 с.; 3. Державний архів Вінницької області.- Ф. Р-6023, оп. 4, спр. 3540. – 39 арк.; 4. Архів МВС України у Вінницькій області. – Ф. 5, оп. 1, спр. 1155. – 41 арк.

Михайло Журба

Польське село у контексті суспільної моделі «радянського аграризму» (1944 – 1959 рр.)

Компаративний аналіз історії аграризму та комунізму є актуальним в умовах сучасних процесів глобалізації та пошуку національної ідентичності країнами з постколоніальним минулим, до яких належить і Україна. Хоча істориками висвітлювалися окремі аспекти створення та функціонування політичних і громадських структур у селі повоєнної Польщі, зокрема, зазначена проблема знайшла часткове висвітлення у дослідженнях К. Керстена [12;13], А. Альберта [9], Г. Стабека [15], А. Манусевича [5], Т. Волокітіної [2], А. Носкової [6] та інших авторів. Утім, цілісного дослідження з окресленої проблематики дотепер не було. Виходячи з цього, метою дослідження є аналіз процесу створення та функціонування політичних партій і громадських організацій у середовищі селянства в умовах становлення в Польщі режиму так званої «народної демократії».

Характерною рисою соціальної структури країн східноєвропейського регіону, до якого належала Польща, на час закінчення Другої світової війни було абсолютне переважання сільського населення. Невирішеність земельного питання породила масовий селянський рух і особливу ідеологію аграризму засновану на засадах непорушності селянської власності на землю, пріоритету сільського господарства в економіці та станової єдності села. З розвитком капіталізму в середовищі селянства посилювалось соціальне розшарування, що створювало ґрунт для розлогого спектру політичних симпатій. Боротьбу за право репрезентувати селянські інтереси вели різні за ступенем суспільного радикалізму і демократизму партії. Традиційна політична організація селянства Польське стронництво людове (ПСЛ) висувала гасло створення національної, селянсько-демократичної республіки посередництвом реформ. Альтернативною була програма компартії, яка агітувала за перехід до соціалізму і мала підтримку серед зубожілої за роки війни, політично активізованої частини селянства. Чільне місце в настроях цієї частини села посідала ідея знищення влади поміщиків і аграрної буржуазії та переділу земельної власності її соціально-політичні орієнтири містили в собі вагомі елементи психології маргінальних прошарків, схильних до радикальної революційності екстремізму, несумісних з демократичним вирішенням суспільних проблем.

У Польщі фундація прокомуністичних селянських організацій була започаткована в «Основних положеннях аграрної реформи», розроблених бюро суспільно-економічних досліджень при Спілці польських патріотів в СРСР, надісланих керівництву Польської партії